

OCJENE I PRIKAZI

ДОБРОМИРОВО ЕВАНГЕЛИЈЕ, КИРИЛСКИ СПОМЕНИК ОД XII ВЕК. Том I. Приредио Моше Алтбауер. Македонска академија на науките и уметностите, Скопје 1973, стр. XVIII + таб. ССССXXXVIII.

Jagićeve slutnje da se *Dobromirovo evanđelje* prvotno nalazilo u biblioteci nekog manastira na Sinaju obistinile su se kad je 1968. izrael-ski slavist Moshé Altbauer u manastiru Sv. Katarine na Sinaju doista našao i njegov prvi dio (nepotpun, od 12—15. svešćića). Naime, Jagić je imao u rukama samo veći fragment rukopisa, tj. od 15—38. svešćića (kvaterniona). Štoviše — Jagić je postao i njegov vlasnik i o njemu napisao iscrpnu monografiju *Evangelium Dobromiri. Ein altmacedonisches Denkmal der kirchenslavischen Sprache des 12. Jahrhunderts* (Sitzungsberichte der Philosophisch-Historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Wien 1898. i 1899). Tu napominje kako je *Dobromirovo ev.* došlo u njegov posjed: »Die Person, durch deren Vermittlung der Codex in meinen Besitz gelangte, versprach nur alles aufzubieten — es ist von einem orientkundigen Herrn die Rede — um wo möglich auch dem Rest, d. h. dem ersten Drittel, auf die Spur zu kommen« (1898, s. 2). Ali u svojim *Spomenima života* (II dio, Beograd 1934, str. 215) Jagić određuje piše kako je došao do *Dobromirova ev.*: u Arabiju je putovao jedan bečki slikar koji se na povratku zadržao u Egiptu — u Aleksandriji i u Kairu. U jednom od ta dva grada jeftino je kupio pet slavenskih rukopisa nadajući se da će ih rado otkupiti bečka Dvorska biblioteka. Tadašnji direktor Dvorske biblioteke Zeissberg zamoli Jagića da procijeni vrijednost rukopisa. S Jagićevom procjenom bili su zadovoljni i prodavalac i kupac, ali Zeissberg ipak nije otkupio rukopise, jer im se nije mogla odrediti provenijencija. Naposljetku ih je slikar ponudio Jagiću kojemu nije preostalo drugo već da rukopise otkupi. Dva je temeljito obradio (*Dobromirovo ev.* i jedan bugarski Zlatoust), a potom je svih pet rukopisa ustupio Publichnoj biblioteci u tadašnjem Petrogradu.

Jedan dio *Dobromirova ev.* ostao je dakle na svom starom mjestu, tj. na Sinaju u manastiru Sv. Katarine (rkp. br. 43), gdje ga je identificirao istom Altbauer god. 1968. Doduše fragment je u novije doba (god. 1951) registrirao koptski znanstvenik Murad Kamil u svom katalogu na arapskom jeziku (*Fihrist Maktabat Dair Sant Kātārīna bi Tūr-Sīnā, 1—2 vol., Cairo*), a zatim na engleskom jez. (*Catalogue of all manuscripts in the Monastery of St. Catherine on Mount Sinai, Wiesbaden 1970*). Kod Kamila je označen kao zbirka molitava pisana na pergameni. U arapskom izdanju Kamil ga nije ni datirao, a u engleskom ga stavlja u 15 st.!

Međutim kad je Altbauer prvi put boravio na Sinaju u novembru 1968, shvatio je da rukopis u manastiru Sv. Katarine br. 43 ne predstavlja zbirku molitava već dio jednog starog evanđelja. Potanji studij fotografija pokazao je da je to zapravo dio *Dobromirova ev.* Sa svojim otkrićem Moshé Altbauer došao je god. 1969. u Skopje i pokazao fotografije prof. Blažu Koneskom i prof. Vladimiru Mošinu »koj so javna возбуда gi gledaše slikite od stariot makedonski spomenik i go oceni pronajduvanjeto na spomenikot kako važan nastan za slavističkata nauka«. Tada je pala odluka da se *Dobromirovo ev.* fototipski izda.

I eto, već god. 1974. (izdanje je datirano s god. 1973) imamo fototipsko izdanje o b a j u poznatih dijelova *Dobromirova ev.* (lenjingradskog i sinajskog), tj. sada imamo rukopis od 12—38 kvaterniona. Počinje tekstom Markova ev. 7,2 (что съ тако глѣтъ...). Od potpunog četvero-evanđelja nedostaje još čitavo Matejevo ev. i od Markova 1—2,6. Zapravo lenjingradski dio ne nadovezuje izravno na sinajski, jer između njih nedostaje 1 list, a u sinajskom fragmentu u gl. 5. Markova ev. nedostaju stihovi 6—19. Fototipsko izdanje *Dobromirova ev.* izdala je Makedonska akademija znanosti i umjetnosti u svečanom (folio) formatu na finom bijelom kunstdruck-papiru u nakladi od 1000 primjeraka. Ono sadrži uvod i fotografije rukopisa. Uvod obuhvaća u svemu 13 str. teksta na makedonskom jeziku, tj. napomenu izdavača i Altbauerov prikaz povijesti rukopisa (VII—XIV) s posebnim osvrtom na važnost sinajskog fragmenta (XIV—XVIII). U uvodnom su dijelu i 4 slike u boji iz sinajskog fragmenta (poredane ovako: Mk 6,51—56,7,1; Mk 6,7—11; Mk 8,20—27; Mk 3,7—13). Altbauer se u prikazu ne zaustavlja potanko na opisu rukopisa, jer je to iscrpno učinio već V. Jagić, ali potanko piše o tome kako je pronašao sinajski fragment, opisuje njegov sadržaj i ističe njegovu važnost za slavističku znanost.

Važnost je sinajskog fragmenta br. 43 već i u tome što su pronađena još 23 lista jednog starog rukopisa iz 12. st. i što oni znatno (gotovo za jednog evanđelista) upotpunjuju poznato fragmentarno makedonsko četvero-evanđelje. Sinajski fragment potvrđuje i dopunjuje Jagićeve paleografske i jezične zaključke o *Dobromirovu ev.* Za paleografiju pruža još primjera za posebne oblike slova џ, љ, ѓ; ima dosta potvrda za upotrebu ekonomičnijeg ѕ; u njemu se miješaju ѡ i ѣ; upotrebljava samo jedan znak za poluglas (ъ); ima primjera za fonetsko pisanje t umjesto izvornog d pred bezvučnim suglasnikom poslije ispadanja poluglasa: пришетши, тштери; ima primjera g mjesto k u riječi гласъ («klasovi»); upotrebljava љ na mjestu a poslije š, ž, č, št (слъшѣвъ, оужѣкомъ, отъѣштѣ, печѣли); љ na mjestu prvotnog ѡ (гъѣдъ); miješa se ѡ i ѡ̄, ѣ i ѣ̄. U sinajskom fragm. kao i u lenjingradskom ima neprevedenih grčkih riječi. Altbauer navodi neke primjere kojih nema Jagić (гнаѣи — grč. γναφεύς stsl. вѣлианикъ, Mk 9,3; спекоулаторъ — grč. σπεκουλάτωρ, stsl. война Mk 6,27; тектоновъ — grč. ὁ τέκτων, stsl. дрѣводѣлиникъ. Napokon sinajski rkp. br. 43 obogaćuje leksički fond makedonskih evanđelja, jer donosi nove građe. Važan je i po tome što se u njemu može pratiti rad korektora na originalnom tekstu («Nema skoro ni edna strana među 45 strani na spomenikot, kade što da ne se čuvstvuvа rakata na korektorite»).

Same pak fotografije u izdanju predstavljaju rukopis u izvornoj veličini. Izdavač napominje da je polazio od načela da autentičnost spomenika ne pomućuje »so 'kozmetički' intervenciji vrz snimkite, so retušii i sl.«. Jedino stranice na kojima je pergamena istrošena, odnosno na kojima je crnilo probilo na suprotnu stranicu, tamna su mjesta malo »podrasvetleni«. Bez intervencije su ostavljeni listovi ako su na njima zabilježeni tragovi brisanja u originalu, jer takvi podaci u tekstološkim analizama imaju svoju vrijednost. Nisu retuširani ni tragovi šivanja rukopisa (dijelovi pergamene sašiveni su crvenim, žutim i zelenim koncem). Izdavač je dakle nastojao da fototipsko izdanje *Dobromirova ev.* u svim pojedinostima što vjernije predstavi svoj izvornik. Tekst koji je pisan na pergameni (zapravo tekst evanđelja) u izdanju je otisnut dvobojno: na podlozi svjetlosmeđeg tona (koja bi imala imitirati pergamenu) crna slova, a tekst sinaksara otisnut je u crno-bijeloj tehnici, valjda zato što nije pisan na pergameni. Na posljednjem (196) listu rukopisa zabilježio je god. 1899. bibliotekar Byčkov: »Vъ sej rukopisi sto devjanosto šestъ (196) listovъ, izъ kotoryhъ pervye 183 pergamennye«. Doista — evanđelja završavaju na 1. 183, a od lista 184. počinje sinaksar. Fotografije su izrađene knjigotiskom u Grafičkom zavodu »Goce Delčev« u Skopju, dakle u istoj tiskari i istom tehnikom gdje i fototipsko izdanje *Sinajskog psaltira* (v. prikaz u Slovu 22, str. 146—148). Knjigotisak *Dobromirova ev.* lijepo se doimlje. Snimke su mnogo jasnije i oštrije, prema tome i čitljivije, nego u *Sin. ps.* Dostigle su kvalitet snimki u Jagićevoj monografiji (o. c., 1898). Jagićeve su snimke čak čitljivije jer nisu tiskane na sjajnom papiru, pa ne blješte. Bilo bi uopće korisnije za tekstološka i druga istraživanja da se fototipska izdanja starih rukopisa ne izdaju na sjajnoj, već na mat podlozi, jer blještavilo umara oči.

Već smo istaknuli da je Jagić u svojoj monografiji *Dobromirovo ev.* temeljito obradio paleografski, jezično i tekstološki i da je novopronađeni sinajski fragment samo potvrdio i obogatio primjerima Jagićeve zaključke u vezi s rukopisom. Ipak uza sve to još nisu riješena sva pitanja oko *Dobromirova ev.*, pa je njegovo fototipsko izdanje veoma dobro došlo. Naime upravo u isto doba kada je pronađen sinajski odlomak *Dobromirova ev.* potakla je Borjana Velčeva pitanje veze *Dobromirova ev.* s glagoljskim rukopisima (v. B. Velčeva, Към Добромировото евангелие, Slavističen sbornik 1968, str. 123—129). Ta se veza prema zaključcima Velčeve očituje posebice: u visećem duktusu *Dobromirova* pisma i u distribuciji nazala (dva znaka za stražnji nazal ꝛ, ꝛ̄ i jedan znak za prednji nazal Ꝟ), koja odgovara distribuciji znakova ꝛ̄, ꝛ̄̄, ꝛ̄̄̄ u najstarijoj glagoljici (*Ki, Sin. ps., Ohridsko ev.*). Velike sličnosti, gotovo podudarnosti, Velčeva nalazi u mlađem dijelu (zapravo kol. 29c i d i 30a) *Assemanijeve ev.* (tzv. *Assemanijevo II*). Osobine kojima se *Assemanijevo II* razlikuje od *Assemanijeve I* karakteristične su upravo za *Dobromirovo ev.* Evo nekih: viseće pismo — prepisivač *Ass II* piše ispod crte kao i prepisivač *Dobromirova ev.*; nagib pisma u desno imaju oba rukopisa; oba upotrebljavaju samo j e d a n (meki) poluglas. Stoga B. Velčeva smatra da sličnosti između *Dobr. ev.* i *Ass II* kao i odnosi između drugih starijih glag. i cir. rukopisa zaslužuju daljnja istraži-

vanja. A sada kada je *Dobr. ev.* i fototipski izdano, istraživanja su znatno olakšana (fototipsko izdanje Ass priredili su još 1929. J. Vajs i J. Kurz).

Treba zahvaliti Makedonskoj akademiji znanosti i umjetnosti što je u kratko vrijeme (od 1971—1973) fototipski izdala dva važna crkvenoslavenska spomenika (*Sin. ps.* i *Dobr. ev.*). Dapače Makedonska akademija uz prvi (fototipski) dio *Dobr. ev.* kani izdati i drugi dio, koji će prirediti prof. Rada Ugrinova-Skalovska s posebnim osvrtom na mjesto *Dobr. ev.* među drugim starim rukopisima evanđelja makedonskog podrijetla. Pripomenimo i to da je u Institutu za makedonski jezik već obrađen leksik *Dobr. ev.* u magistarskoj radnji Vangelice Papazisovske-Despodove (*Leksikata na Dobromirovoto evangelie*).

Anica Nazor

OKTOIH OD PETOG DO OSMOG GLASA IZ ŠTAMPARIJE ĐURĐA CRNOJEVIĆA, Beograd, izd. Arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve, 1973.

U jubilarnoj četiri stotine osamdesetogodišnjici pojavilo se fototipsko izdanje u tri stotine primjeraka Oktoiha-Petoglasnika iz 1494. godine, odštampanog na Cetinju u štampariji zetskog vojvode Đurđa Crnojevića, pod rukovodstvom sveštenomonaha Makarija. Ovo jubilarno izdanje priredio je Sinod Srpske pravoslavne crkve, uz vrlo stručan pogovor »O oktoihi petoglasniku iz Crnojevića štamparije« (5 str.) Svet. St. Dušanića, upravnika muzeja Srpske pravoslavne crkve.

Fototipsko izdanje ovog važnog svjedočanstva srpske kulture i pismenosti, kao i tipografskog dometa cetinjske štamparije, ostvareno je na zavidnoj visini. Zasluga za taj tehnički vrlo komplicirani posao pripada Svetislavu Mandiću, koji je izabrao tehniku reprodukcije u štrihu, što je na izvjestan način lišilo izdanje od mogućnosti dočaravanja samoga teksta rukopisa, sa svom njegovom patinom i oštećenjima. Tekst je izdat na boljoj ofset hartiji. Ovo veoma uspjele izdanje sadrži svega 38 listova, uz jedan dopisani rukopisni list (1.6), uključujući 4 drvorezne minijature, jednu zastavicu i pet zaglavlja, dok je još jedan list s dvije drvorezne minijature iz jednog primjerka Oktoiha-prvoglasnika sa Cetinja dodat na kraju. Ukupno ovo izdanje sadrži 40 listova.

U stvari izdanje reproducira samo odlomak jednog oktoiha koji je pronašao 1951. godine Lazar Mirković u Dečanima. Ovaj oštećeni i nepotpuni primjerak petoglasnika sadrži tekst koji se završava četvrtkom, osmom pjesmom prvog kanona, nedostaje dio sadržaja za četvrtak i cijeli tekst za petak i subotu. Prvo, najstarije štampano izdanje cetinjskog petoglasnika je moralo biti prilično veliko. Prema Opisu Lukijana Mušickog, koji je identificirao jedan potpuni primjerak cetinjskog izdanja, ovaj oktoih-petoglasnik je sadržavao 34 arka, što znači 272 lista. Historijat pronalaznja pojedinih fragmenata teksta oktoiha-petoglasnika dat je iscrpno u Pogovoru ovoga izdanja. Čak i onih osam listova koji su dospjeli u Narodnu biblioteku u Beogradu, nestali su u toku Prvog svjetskog rata i do danas im se nije ušlo u trag. — Stoga je fototipsko